

Hebedová, Petra

Formy finského illativu

In: Hebedová, Petra. *Estonský a finský illativ v pohledu kognitivní gramatiky*.
Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016, pp. 81-107

ISBN 978-80-210-8292-2

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135764>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6 FORMY FINSKÉHO ILLATIVU

6.1 Illativ ve standardní finštině

Illativ patří k těm finským pádům, u nichž se vyskytuje alomorfie, a je tak předmětem většího zájmu v popisech finské pádové morfologie. Ještě o něco více prostoru než illativu je obvykle věnováno genitivu plurálu a partitivu obou čísel. Distribuce illativních pádových koncovek je relativně přímočará a většinou neproblematická, s kolísáním mezi variantami illativních koncovek se setkáme jen u novějších výpůjček a u některých plurálových variant. Illativ obou čísel je vzhledem ke zmíněné alomorfii obvykle řazen mezi tematické formy, tj. takové, jež společně definují deklinační typ (srov. Koivisto 2013: 75–76; Paunonen 1976: 97, 104). Definice deklinačního typu se může u různých autorů lišit a obvykle je založena ještě na jiných kritériích (zejména výskytu a distribuci kmenových alomorfů, kmenová alomorfie je ve finštině velmi rozsáhlá, navíc popis kmenových alomorfů a koncovkových alomorfů typicky nelze oddělit). V této kapitole nejprve podáme základní údaje o variantách illativních pádových koncovek ve finštině a o jejich distribuci. Shrňeme také stručně jejich historický vývoj a vývoj v procesu standardizace. Poté se pokusíme přehodnotit popis illativní alomorfie za pomoci schematické sítě.

V obou číslech můžeme mluvit o třech základních variantách illativní koncovky. Tyto varianty jsou si navzájem do jisté míry podobné, jinými slovy jejich vzájemná příbuznost může být eventuálně pozorována. Tři varianty v singuláru a plurálu jsou navíc do jisté míry paralelní. Ve všech případech jde o pádovku koncovku (sufix) přidávanou ke kmeni slova, jak ale uvidíme, nebylo by dobré zaměřit se pouze na illativní koncovky, bude potřeba se zabývat illativními formami obsahujícími kmen slova a koncovku. Pro přehlednost nejprve popíšeme varianty používané v singuláru a poté v plurálu.

6.1.1 Koncovky illativu singuláru

V singuláru můžeme mluvit o následujících variantách illativní koncovky: *-hVn*, *-Vn* a *-seen*, z nichž první dvě obsahují reduplikovaný vokál: vokál koncovky je shodný s posledním vokálem kmene a může jím být kterýkoli z osmi finských vokálů. U varianty *-Vn* pak přes morfematickou hranici vzniká dlouhý vokál. (Srov. např. *puu* „strom“, ill.sg. *puuhun*, *työ* „práce“, ill.sg. *työhön*, *kauppa* „obchod“, ill.sg. *kauppaan*, *takki* „kabát“, ill.sg. *takkiin*.) Koncovka *-seen* má neměnný dlouhý vokaal *-ee-*, přičemž vokál *e* patří ve finštině k neutrálním z hlediska vokalické harmonie, koncovka je tak kombinovatelná s kmeny s předními i zadními vokály.

Základní distribuční pravidla lze shrnout tak, že koncovka *-hVn* se vyskytuje po přízvučné slabice (typicky po první), kdežto koncovky *-Vn* a *-seen* po neprvních slabikách. Koncovka *-Vn* je pak ze své podstaty aplikovatelná jen u kmenů končících na krátký vokál, koncovky *-hVn* a *-seen* se vyskytují po dlouhém vokálu nebo diftongu.

Koncovka *-hVn* se tak typicky vyskytuje u jednoslabičných kmenů (hlavní přízvuk je ve finštině vždy na první slabice), srov. *maa* „země“, ill.sg. *maahan*, *tie* „cesta“, ill.sg. *tiehen*, *suu* „ústa“, ill.sg. *suuhun*. Jednoslabičné kmeny otevřených tříd (ze jmen se to týká jen substantiv) bývají jen takové, které končí na dlouhý vokál nebo diftong (*suu*, *maa*, *tie*, *vyö*, *suo*, *yö*, ...²⁵). Jednoslabičné kmeny s krátkým vokálem se vyskytují (z kategorií ohybatelných slov) pouze u zájmen (srov. Karlsson 1982: 215), i v těchto případech se pak použije v illativu koncovka *-hVn*, srov. např. *johon* od *joka* „který“, *mihin* od *mikä* „co“, *tähän* od *tämä* „tento, toto“ (kmeny jsou pak *jo-*, *mi-*, *tä-*, srov. další pádové tvary, např. allativ *jolle*, *mille*, *tälle*, partitiv *jota*, *mitä*, *tätä*)²⁶. Individuální tvar illativu má zájmeno *se* „ten“, ill.sg. *siihen*, nepravidelnost spočívá ve vokálu koncovky, podle Karlssona (1982: 292) je forma lexikalizovaná.

Koncovka *-hVn* se objevuje také u složených slov, jejichž posledním komponentem je slovo s takovou fonologickou stavbou, která by u samostatně stojícího slova vyžadovala použití této koncovky. Jde o obecné pravidlo skloňování složených slov, která se skloňují tak, jak by se skloňoval poslední komponent složeniny. V tomto případě to však znamená, že se koncovka *-hVn* vyskytne po vedlejším přízvuku, srov. např. *keskiyö* „půlnoc“, ill. sg. *keskiyöhön*, *kynnärpää* „loket“, ill. sg. *kynnärpäähän*, *satumaa* „pohádková země“, ill. sg. *satumaahan*. Srov. také vlastní jméno *Joensuu*, ill.sg. *Joensuuhun*, u nějž je jako u vlastního jména původní sémantika (*joen suu* „ústí řeky“) a tím pádem i složená struktura do jisté míry irelevantní. Do této kategorie bychom mohli řadit také názvy pro dny v týdnu, které jsou vý-

25 Podle Suomi, Toivanen, Ylitalo (2006: 208–209) je ve finštině struktury CVV celkem asi 40 substantiv nebo slovesných kmenů. Nové jednoslabičné kmeny ve finštině příliš nevznikají, až na ojedinělé případy kmenů struktury CVV, srov. např. přejímky *lei* „havajský věnec na krk“, *pai* „páj“.

26 Podobně také u hovorových variant osobních zájmen *minä* ~ *mä* „já“, ill.sg. spisovně *minuun*, hovorově *muhun*, *sinä* ~ *sä* „ty“, ill.sg. *sinuun* ~ *suhun*.

půjčkami, mohli bychom však usuzovat na „dochování“ původní složené struktury (jistou míru vnímání slov jako složených např. na základě vzájemného porovnání), srov. např. *maanantai* „pondělí“, ill.sg. *maanantaihin*, *tiistai* „úterý“, ill.sg. *tiistaihin*, *sunnuntai* „neděle“, ill.sg. *sunnuntaihin*. Kromě názvů pro dny v týdnu lze zmínit také slovo *helluntai* „svatodušní svátky“ (ill. sg. *helluntaihin*), což je také přejímka (ze švédštiny). Illativ s koncovkou *-hVn* se také může použít u výpůjček zakončených na diftong nebo dlouhý vokál, které nejsou složené ani v etymologickém smyslu, např. *samurai* „samuraj“ : *samuraihin*, *timotei* „bojíněk luční“ : *timoteihin*, *rokoko* : *rokokoohon* (srov. ISK: § 67). Přejatá slova s touto stavbou mají obecně skloňování obdobné tomu u jednoslabičných domácích kmenů (srov. ISK: § 67). V těchto případech však koncovce illativu *-hVn* může konkurovat koncovka *-seen*. Koncovka *-hVn* se vyskytuje spíše u neadaptovaných výpůjček a vlastních jmen cizího původu (srov. *trikoo* „trikot“, ill.sg. *trikoohon* ~ *trikoosen*, *essee* „esej“, ill.sg. *esseehen* ~ *esseeseen*, *Bordeaux'hon*, *Glasgow'hun*²⁷, srov. ISK: § 93). Koncovka *-hVn* je také obvyklá u zkratk, např. *atk:hon* (ve výslovnosti *a:te:ko:hon*, od zkratky *atk* pro výpočetní techniku), *EU:hun* (ve výslovnosti *e:u:hun*). Zde je opět poslední část zkratky připodobněna jednoslabičnému kmeni. Výskyt koncovky *-hVn* po nepravé slabice v nesložených slovech domácího původu je obvykle spojen s nestandardní variantou jazyka, zejména s některými dialekty, vyskytuje se také v archaizujícím a básnickém stylu.

Koncovka illativu singuláru *-Vn* se používá u kmenů končících na krátký vokál, srov. např. *talo* „dům“, ill.sg. *taloon*, *käsi* „ruka“, ill.sg. *käteen*, *suomi* „finština“, ill.sg. *suomeen*. Koncovka se také používá u kmenů končících na dva vokály, mezi nimiž je slabičná hranice, srov. *valtio* „stát“, ill. sg. *valtioon*, *ainoa* „jediný“, ill.sg. *ainoaan* (srov. Karlsson 1982: 291). Koncovka se nevyskytuje u jednoslabičných kmenů, jinak nezáleží na délce kmene a tedy ani poloze (vedlejšího) přízvuku (srov. *kattila* „hrnec“, ill.sg. *kattilaan*, *asuntola* „ubytovna“, ill.sg. *asuntolaan*, *astrofysiikka* „astrofyzika“, ill.sg. *astrofysiikkaan*).

Koncovka illativu singuláru *-seen* se používá u víceslabičných kmenů končících na dlouhý vokál, srov. *vapaa* „volný, svobodný“, ill.sg. *vapaaseen*, *huone* „pokoj, místnost“, ill.sg. *huoneeseen* od kmene *huonee-*, *Lontoo* „Londýn“, ill.sg. *Lontooseen*, *puolue* „politická strana“, ill.sg. *puolueeseen* od kmene *puoluee-*. U vypůjčených víceslabičných slov zakončených na dlouhý vokál se vyskytuje jak koncovka *-hVn*, tak *-seen* (např. *miljö* „(životní) prostředí“, ill.sg. *miljööhön* ~ *miljööseen*, *suklaa* „čokolá-

27 Typické je také užití této koncovky u jména *Brno*, ill.sg. *Brnohon*, u rodilých mluvčích, přičemž je vokál druhé slabiky natažen a přízvukován. Čeští studenti finštiny tvoří illativ *Brnoon*, přičemž dávají přízvuk na první slabiku. Rozdíl mezi oběma skupinami je zřejmě ve vnímání první slabiky jako slabiky, jinak by měly obě skupiny tihnout ke stejnému přízvukování (hlavní přízvuk na první slabice). Na druhou stranu bychom na základě forem *Bordeaux'hon*, *Glasgow'hun* mohli usuzovat, že samotná cizokrajnost (ať už fonologické struktury, nebo i ve vnímání cizího vlastního jména jako nepatřícího do finštiny) může zřejmě vést k užití koncovky *-hVn*.

da“, ill.sg. *suklaahan ~ suklaaseen*). Podle gramatiky *Iso suomen kielioppi* (ISK: § 93) je varianta *-seen* pravděpodobnější u lépe adaptovaných výpůjček. Podle Karlssona (1982: 292) by na základě distribučních kritérií měla být v těchto případech použitelná jen koncovka *-seen*, možné užití koncovky *-hVn* tak podle něj ukazuje na její produktivnost. Po diftongu se koncovka neobjevuje, proto se u víceslabičných přejatých slov zakončených na diftong (*samurai, timotei*) uplatní jen *-hVn*. Důvodem užití koncovky *-hVn* po neprvní slabice u slov tohoto typu může být to, že v tomto případě neexistuje model stanovený domácími slovy, modelem tak mohou být slova jednoslabičná (struktury CVV) nebo složená slova s druhým komponentem struktury CVV (typu *keskiyö, satumaa*).

Jiným případem kolísání mezi jednotlivými koncovkami illativu singuláru jsou jména typu „kevyt“²⁸, u nichž můžeme mluvit o kontaminaci jiným paradigmatickým typem: při použití kmene *kevy-* (původní paradigma) je illativ sg. *kevyeen*, při použití kmene *kevyee-* (zřejmě jde o kontaminaci deklinačním typem „huone“) je illativ sg. *kevyeseen* (srov. ISK: § 93, § 68). Podobně je smíšené paradigma důvodem pro dvojí formy illativu u deklinačního typu *manner ~ mantere*, ill.sg. *mantereen ~ mantereeseen* (jedná se o kontaminaci stejným paradigmatickým typem „huone“, v tomto případě nejen v illativu, srov. ISK: § 70).

6.1.2 Koncovky illativu plurálu

Plurálové varianty illativní koncovky, jak již bylo zmíněno, jakoby zrcadlově odrážejí ty singulárové. Jsou tři: *-hin, -in* a *-siin*. U plurálových koncovek je do značné míry potřeba pojednávat zároveň o koncovece plurálu a koncovece illativu. Karlsson (1982: 190) uvádí illativ mezi těmi případy (vedle genitivu plurálu a partitivu plurálu), kdy je v popisu jednodušší pojednávat o čísle a pádu zároveň, přitom je podle něj také zdůrazněn pojem paradigmatu (na úkor procesuálního pohledu, v němž je pádový tvar výsledkem operace – připojení dané koncovky ke kmeni slova). Obecně lze tvrdit, že plurálové pádové formy ve finštině, s výjimkou nominativu, obsahují koncovku pro plurál *-i*²⁹, která stojí před pádovou koncovkou (typicky stejnou jako v singuláru, neplatí to však pro illativ, partitiv ani genitiv). Spojení singulárového kmene a plurálové koncovky můžeme také nazývat plurálo-

28 Deklinační typy ve finštině nemají tradiční názvy, u různých autorů jsou definovány různě, různí autoři tak předpokládají různé počty deklinačních typů, i když v základních rysech se různé systémy deklinačních typů většinou shodují. Budeme zde používat obvyklý způsob označení, tj. pomocí vybraného frekventovaného slova se skloňováním, které máme na mysli.

29 Tato varianta plurálové koncovky nikdy nestojí na úplném konci slovního tvaru, proto je poněkud obtížné mluvit o koncovece. Ve finské tradici se z tohoto důvodu označuje termínem *tunnus* (znak), pro odlišení od (pádové) koncovky (*pääte*), která může stát na konci vyskloňovaného tvaru, a dalších morfotaktických pozic (po koncovece následujícího posesivního sufixu, po něm následující sufixální částici). Budeme zde však pro oba případy (plurál i pád) používat termín koncovka.

vým kmenem (tzv. *monikkovartalo*), který logicky končí na *i*. Tím je také vysvětlen vokalismus illativních pádových koncovek. První dvě můžeme vnímat jako variace na singulárové illativní koncovky *-hVn* a *-Vn*. Stejně jako ony plurálové varianty *-hin* a *-in* kopírují poslední vokál kmene (srov. např. *puu* „strom, dřevo“, ill. sg. *puuhun*, ill.pl. *puihin* od plurálového kmene *pui-*, *työ* „práce“, ill.sg. *työhön*, ill.pl. *töihin* od plurálového kmene *töi-*, *kauppa* „obchod“, ill.sg. *kauppaan*, ill. pl. *kauppoihin* od plurálového kmene *kauppoi-*, *käsi* „ruka“, ill.sg. *käteen* od kmene *käte-*, ill. pl. *käsiin* od plurálového kmene *käsi-*, *ihana* „skvělý“, ill.sg. *ihanaan*, ill. pl. *ihaniin* od plurálového kmene *ihani-*). I zde lze tedy mluvit o částečně reduplikativní koncovce, byť v těchto případech může být vokálem koncovky jen jediný finský vokál. O reduplikaci (týkající se vokalismu koncovky) můžeme uvažovat i u třetí varianty *-siin* (srov. např. *vapaa* „volný, svobodný“, ill.sg. *vapaaseen*, ill.pl. *vapaisiin* od plurálového kmene *vapai-*), i když historické vysvětlení jejího vzniku počítá i s jinými možnostmi (o historických okolnostech dále).

Plurálové illativní koncovky se tak shodují v tom, že kopírují plurálový vokál *-i-*. Stojí za povšimnutí, že takové dvojité označení plurálu (nebo označení plurálu a jeho echo) najdeme jen v illativu, u jiných pádů je plurál signalizován pouze plurálovou koncovkou *-i-* (v genitivu a partitivu plurálu je situace složitější, nicméně jejich koncovky nejsou reduplikativní ani v jednom čísle³⁰). Existuje i případ, kdy vokalismus koncovky sám o sobě rozlišuje tvary singuláru a plurálu, jedná se o kmeny zakončené na dlouhé *-ii-*: *kallis* „drahý“ : *kalli-*, ill.sg. *kalliiseen*, ill. pl. *kalliisiin*, podobně např. *kaunis* „krásný“, ill.sg. *kauniiseen*, ill. pl. *kauniisiin*. V případě použití koncovky *-hVn* v singuláru a *-hin* v plurálu může nastat i homonymita mezi oběma čísly, to ale jen v několika málo případech, kdy kmen slova končí na *i-*ový diftong (např. *koi* „mol“, ill. sg. i pl. *koihin*, *hai* „žralok“, ill. sg. i pl. *haihin*).

Stejně kmeny však vždy neužívají paralelní variantu v singuláru a v plurálu. Tento důvod uvádí Karlsson (1982: 293) na podporu pojetí, v němž *-hin* a *-in* nejsou považovány za varianty *-hVn* a *-Vn*. Distribuce plurálových illativních koncovek do značné míry závisí na způsobu spojení kmene s plurálovou koncovkou (způsob spojení se řídí koncovým vokalismem kmene, často také počtem slabik kmene, roli mohou hrát i vokály první slabiky, u víceslabičných slov někdy i to, zda se jedná o substantivum nebo adjektivum, způsob tvoření plurálového kmene lze případně popsat i s pomocí rozdělení na deklinační typy). Pokud plurálový kmen končí na krátký vokál (jímž je nutně *-i-*), použije se varianta *-in* (srov. např. *hedelmä* „plod“, ill. pl. *hedelmiin* od plurálového kmene *hedelmi-*, *kova* „tvrdý“, ill. pl. *koviin* od plurálového kmene *kovi-*, *sininen* „modrý“, ill. pl. *sinisiin* od plurálového kmene *sinisi-*), pokud končí na *i-*ový diftong nebo dlouhé *-ii-*, použije se buď *-hin* nebo *-siin* (srov. např. *sana* „slovo“, ill. pl. *sanoihin* od plurálového kmene *sanoi-*, *kallis*

30 Reduplikace (vokálu) se ve finské morfologii objevuje i jinde: u 3. os. sg. prézentu indikativu (*sano-*, *tule-*), 3. os. sg. prézentu potenciálu (*sanone-*, *tulle-*), u pasivních tvarů (*sanota-an*, *sanotti-in*).

„drahý“ ill. pl. *kalliisiin* od pl. kmene *kallii-*). Existují deklinační typy, které používají pouze koncovku *-hin*, v jiných deklinačních typech jsou možné obě varianty, *-hin* i *-siin*, v tom případě je *-siin* obvykle preferovanou variantou.

Koncovky *-hin* a *-siin* si do určité míry konkurují, mohou se vyskytovat u stejných typů kmene / stejných deklinačních typů. Často bývají zmiňovány jako příklad tzv. volné variace (srov. Koivisto 2013: 67). Varianta *-hin* bývá i jedinou možnou, k variantě *-siin* se vždy předpokládá jako druhá možnost *-hin*. Při popisu jejich distribuce je možné odkazovat na deklinační typy (srov. ISK: § 94), nebo, tak jak to dělá Karlsson (1982: 292–293), na fonologickou strukturu plurálního kmene. Podle ISK (§ 94) se variace mezi *-siin* a *-hin* objevuje v deklinačních typech „huone“ nebo „tärkeä“ (např. *tuotteisiin* ~ *tuotteihin*, od *tuote* „výrobek“, *tärkeisiin* ~ *tärkeihin* od *tärkeä* „důležitý“), jednoznačně preferovanou variantou je tu *-siin*. Jediný případ, kdy lze mluvit o skutečné variabilitě, je podle ISK (§ 94) deklinační typ „kevyt“ (*kevyisiin* ~ *kevyihin*, od *kevyt* „lehký“), u tohoto deklinačního typu kolísá podoba singulárního vokalického kmene (*kevy-* ~ *kevyee-*, srov. s. 84), plurální kmen je ale v případě obou illativních forem *kevyi-*. V každém případě se zdá, že už tak rozkolísané paradigma typu „kevyt“ bychom mohli považovat za důvod kolísání mezi *-hin* a *-siin* v illativu plurálu.

Karlsson (1892: 292–293) neužívá při popisu distribuce plurálních variant *-hin* a *-siin* (mluví o variantách *-ihin* a *-isiin*) odkazu na deklinační typy (uvažuje sice o paradigmatické kohezi jako o nezanedbatelném rozměru popisu finské morfolgie, neužívá ale pojmu deklinační typ jako nástroje popisu). Podle Karlssona se tak varianta *-ihin* vyskytuje po vokálu pod hlavním přízvukem (*maihin*_{ILL,pl}, od *maa* „země“), diftongu (*tiistaihin*_{ILL,pl}, od *tiistai* „úterý“), sekvenci CV, kde V neodpadá při sufixaci plurálního *-i-* (*kaloihin*, od *kala* „ryba“, *taloihin*, od *talo* „dům“), a u slov zakončených na *-eO*, *-iA*, *-iO*, *-UA* (*museoihin*, od *museo* „muzeum“, *asioihin*, od *asia* „věc, záležitost“, *valtioihin*, od *valtio* „stát“, *saippuoihin*, od *saippua* „mýdlo“). Na druhé straně *-isiin* se objevuje jako primární varianta, pokud slovo končí na dlouhý vokál, který není pod hlavním přízvukem (*vapaisiin*, od *vapaa* „volný“), nebo na dlouhý vokál, který vzniká při formaci kmene (*eläkkeisiin*, od *eläke* „důchod“, sg. silný vokalický kmen *eläkke-*) a u slov zakončených na *-eA* nebo *-Ue* (*vaikeisiin*, od *vaikea* „obtížný“, *ohuisiin*, od *ohut* „tenký“, kmen *ohue-*). U druhé skupiny je považován za možný také illativ plurálu s koncovkou *-hin*, tato varianta je ale spíše teoretická, jak ukazují korpusová data (Karlsson 1982: 292–293). Jak si můžeme všimnout, Karlsson vychází od singulárního tvaru slova a aplikuje zároveň koncovku čísla a pádu.

Jinou možnost předkládají Laaksonen – Lieko (1988: 31), které odvozují výskyt koncovkových alomorfů od historického vývoje. Tam, kde zakončení kmene na dlouhý vokál nebo diftong vzniklo kontrakcí, se v illativu plurálu používá *-siin* i *-hin*, jinde pouze *-hin*. U kontrahovaných kmenů vzniklo jejich zakončení na dlouhý vokál nebo diftong vypadnutím konsonantu, vokály dnešního diftongu nebo

dlouhého vokálu tak původně patřily do různých slabik, srov. např. *herneissä*_{INESpl} < **hernehissä*, *vapaan*_{GENpl} < **vapaðan* apod. Takto vzniklé dlouhé vokály a diftongy jsou kvůli jejich historickému vzniku nazývány také „kontrahovanými vokály a diftongy“ (*supistumavokaalit*, *supistumadiftongit*). O příslušných jmenných a slovesných deklinačních typech lze mluvit jako o kontrahovaných jménech a slovech (*supistumanominitt*, *supistumaverbit*). K takové kontrakci mohlo docházet nejen v samotném kmenu, ale týká se i illativních tvarů, např. *kylään* < **kylähän*. (Srov. Laaksonen – Lieko 1988: 31–34.)

Výběr plurálové varianty illativu je také pokládán za případ, v němž se projevu je paradigmatická koheze mezi singulárem a plurálem – výběr plurálové varianty je ovlivněn tím, jaký je illativ singuláru, případně i dalšími tematickými formami, partitivem a genitivem. První se tímto tématem zabýval Terho Itkonen (1959), illativem jako příkladem nutnosti počítat s paradigmatickým rozměrem ve finské deklinaci argumentují také Paunonen (1976: 101–102) a Karlsson (1982: 38–40). Podle Itkonena (1959) autoři zásadních gramatik finštiny 20. století vytvořili pravidlo, podle něž je koncovka *-siin* vhodné použít pouze tehdy, když je koncovkou illativu singuláru *-seen*. Koncovka *-siin* by tak neměla být užívána u slov zakončených na *-eA* (*vaikea*, *tärkeä*, ill.sg. *vaikeaan*, *tärkeään*). Argumentem proti jejímu užití bylo to, že je zapříčiněno nenormativními tvary nominativu singuláru *vaikee*, *tärkee* (ill. sg. pak *vaikeeseen*, *korkeeseen*). Itkonen (1959: 375–376) však nachází i příklady z dialektů, kdy illativ plurálu evidentně není podmíněn výše popsaným způsobem tvarem nominativu singuláru. Kromě toho tvrdí, že podobnou souvislost také nelze vysledovat u deklinačního typu „kevyt“ (ill. sg. *kevyeen*, ill. pl. *kevyisiin* ~ *kevyihin*). Podle Itkonena (1959: 376) je za užitím varianty *-siin* v ill. pl. tendence k sjednocení tvaru ill. pl. u všech kontrahovaných kmenů. Itkonen (1959) provedl analýzu textových vzorků z let 1958/59 a 1898/99, a kromě toho také test preferencí u rodilých mluvčích (v letech 1958/59). Na základě těchto dat došel k závěru, že použití varianty *-siin* se rozšířilo na úkor varianty *-hin*, a že preferenci jednoho nebo druhého illativního tvaru je možné spojit s deklinačním typem. Itkonen rozlišuje šest skupin: kontrahované kmeny, u nichž koncovka pádu následuje po nepřízvučné slabice; kontrahované kmeny, u nichž koncovka pádu následuje po slabice pod vedlejším přízvukem; slova zakončená na *-eA* (výše zmiňovaná skupina kritická z hlediska normy); víceslabičné kmeny zakončené na dlouhý vokál, které nelze považovat za neadaptované výpůjčky (např. *vapaa*, *trikoo*, *suklaa*); deklinační typ „kevyt“; dvou- nebo víceslabičné výpůjčky zakončené na dlouhý vokál (např. *revvy*). Závěrem je, že preference koncovky *-siin* je nejsilnější v prvně jmenované skupině, nejslabší v posledně jmenované, v posledních čtyřech skupinách by však bylo potřeba získat více výskytů illativu pl.

Podle Itkonena existují ve finském systému důvody pro preferenci obou variant, což je také důvodem přetrvávající variability. Systematickým důvodem pro užití varianty *-siin* je tendence k paralelismu k singulárové illativní koncovce *-seen*.

Důvodem ve prospěch varianty *-hin* je její užívání po diftongu u nekontrahovaných kmenů. Kromě předpokládaného paralelismu *-seen* : *-siin* tak Itkonen počítá s dalšími systémem podpořenými tendencemi v plurálové deklinaci. Takovou tendencí je analogie s nekontrahovanými kmeny, která je silnější u tří- a víceslabičných kmenů (srov. např. skloňování nekontrahovaného kmene *hotelli*_{NOMsg} : *hotelleihin*_{ILLpl} : *hotelleiden/hotelleitten*_{GENpl} : *hotelleja*_{PARTpl} ~ *hotelleita*_{PARTpl} a kontrahovaného *jalkine*_{NOMsg} : *jalkineisiin* ~ (*jalkineihin*)_{ILLpl} : *jalkineiden/jalkineitten*_{GENpl} : *jalkineita*_{PARTpl}; od *hotelli* „hotel a *jalkine* „obuv“) než u dvouslabičných, protože dvouslabičné kontrahované a nekontrahované kmeny nemají analogický ani genitiv a partitiv plurálu (srov. nekontrahovaný kmen *lasi*_{NOMsg} : *laseihin*_{ILLpl} : *lasien*_{GENpl} : *laseja*_{PARTpl} a kontrahovaný kmen *lause*_{NOMsg} : *lauseisiin*_{ILLpl} : *lauseiden/lauseitten*_{GENpl} : *lauseita*_{PARTpl}; od *lasi* „sklo, sklenice“ a *lause* „věta“). U vypůjčených slov (typu *revyy*) zakončených na dlouhý vokál je možná analogie s jednoslabičnými slovy (*maa*_{NOMsg} : *maahan*_{ILLsg} : *maihin*_{ILLpl} : *maiden/maitten*_{GENpl} : *maita*_{PARTpl} a *revyy*_{NOMpl} : *revyyhin*_{ILLsg} : *revyyihin*_{ILLpl} : *revyiden/revyitten*_{GENpl} : *revyitä*_{PARTpl}). (Srov. Itkonen 1959: 385–388.)

Paunonen (1976: 86–90) upozornil na to, že pro finský deklinační systém je typické rozsáhlé křížení paradigmát. Typické je, že pádová forma není charakteristická pro jeden deklinační typ, ale mohla by se vyskytovat v několika deklinačních typech, teprve několik vyskloňovaných forem nám může pomoci určit, o jaký deklinační typ se jedná (Paunonenovými slovy je deklinační typ založen na různých opozicích). Obzvláště plurálové formy jsou málo specifické ve vztahu k deklinačnímu typu. Podle Paunonena (1976: 97–101) se distribuce koncovkových alomorfů v illativu plurálu řídí poněkud jinými principy než distribuce koncovkových alomorfů v genitivu plurálu a partitivu obou čísel. V případě illativu se jedná o vnitřní kohezi deklinačního typu (typu *-seen* v ill. sg. > *-siin* v ill. pl.), u genitivních a partitivních tvarů rozhoduje spíše fonologická struktura kmene a asociativní působení napříč deklinačními typy. Podle Paunonena (1976: 104) je při rozlišování deklinačních typů distribuce koncovkových alomorfů neméně důležitá než distribuce kmenových alomorfů, kde obě jsou často navzájem podmíněny.

Karlsson (1982: 38–40) zmiňuje illativní tvary i dvě výše zmíněné studie (Itkonen 1959 a Paunonen 1976) při úvaze, zda je v popisu finské morfologie nutné předpokládat paradigmatický rozměr (kromě základních tvarů a pravidel, kterými se z nich odvodí další tvary). Dochází k tomu, že se bez paradigmátu zcela neobejdeme, na druhou stranu popis pouze pomocí paradigmatických typů nedokáže zachytit pravidelnost některých morfologických operací (které procházejí napříč paradigmatickými typy), ani Karlssonem předpokládanou primárnost základního tvaru (u jmen nominativu singuláru). Realnost paradigmatického rozměru se ale ukazuje jednak v tom, že koncovkové alomorfy, tak jak upozorňuje Paunonen (1976), mají tendenci seskupovat se do sérií (*-ta* : *-seen* : *-itA* : *-iden* : *-isiin* a *-A* : *-Vn* : *-ja* : *-jen* : *-ihin*, po řadě koncovky pro part. sg., ill. sg., part. pl., gen. pl. a ill. pl.), za druhé v tom, že některé historické procesy lze, jak upozorňuje T. Itkonen

(1959), vysvětlit pouze na základě znalosti paradigmat. Podle Karlssona se morfologická pravidla (jimiž odvodíme ze základního tvaru další tvary) a paradigmat navzájem nevyklučují, ale doplňují. O roli deklinačních typů a možnosti jejího zahrnutí do našeho popisu se zmíníme dále.

6.1.3 Illativ a posesivní sufixy

Za další variantu illativních koncovek, v singuláru i v plurálu, můžeme po vzoru Karlssona (1982: 32–33, 291) považovat všechny dříve uvedené varianty bez koncového *-n*. V této podobě se illativní koncovky vyskytují před posesivním sufixem, při jehož připojení koncové *-n* z illativní koncovky odpadá, srov. např. *talooni* „do mého domu“ (ill. sg. *taloon* + *-ni*), *maahamme* „do naší země“ (ill. sg. *maahan* + *-mme*), *eläkkeeseenä* „do jeho/jejího/jejich důchodu“ (ill. sg. *eläkkeeseen* + *-nsA*), *huoneisiinsa* „do jeho/jejího/jejich pokojů“ (ill. pl. *huoneisiin* + *-nsA*). Podle Karlssona (1982: 291) je variace koncovky illativu způsobená připojením posesivního sufixu kvalitativně odlišná od dříve zmíněných variací.

U illativních forem s posesivními sufixy se zdá nutné se ve větší míře spolehnout na větný kontext, byť illativ zůstává přes ztrátu koncového *-n* většinou rozlišen od ostatních tvarů. K homonymitě s partitivem může dojít u kmenů zakončených na krátké *-A*, srov. *sanaansa* (part. nebo ill. sg. od *sana* „slovo“ se sufixem 3. os.), *leipämme* (part. nebo ill. sg. od *leipä* „chléb“ s posesivním sufixem 1. os. pl.).

6.1.4 Podoba kmene v illativních tvarech

Součástí charakteristiky illativních forem je také podoba kmene, ke kterému je koncovka pádu připojena. To lze říci i obecně o finské deklinaci, kmenová alomorfie je ve finštině rozsáhlá, byť můžeme tvrdit, že na ní vyjádření rozdílů mezi pádovými formami nespočívá. Existují kmeny bez jakékoli alternace vedle těch, které používají v různých pádových kategoriích různé varianty kmene, a za základní způsob vyjádření gramatických kategorií se obecně považuje připojení koncovky. Složitě nebo navzájem zkombinované kmenové alternace jsou pak obecně typické spíše pro uzavřené (neproduktivní) deklinační typy. Jak již bylo naznačeno, výběr koncovkového alomorfu (v těch gramatických kategoriích, které je znají) a kmenového alomorfu (pokud existují), bývají navzájem provázány.

Illativní tvary jsou pak poměrně zjedno v tom, jaký tvar kmene využívají při tzv. střídání stupňů (ve finštině se jedná o alternaci kmenových konsonantů³¹). Pro

31 Tato kmenová alternace prochází jak deklinačním, tak i konjugačním systémem, méně pravidelně se projevuje v derivaci. Historicky má společné kořeny s estonským střídáním stupňů (používá se i stejné označení, finsky *astevaihtelu*, estonsky *astmevaheldus*), v současných jazycích se však liší realizací,

illativní tvary je nehledě na koncovkový alomorf typický kmen silný. Illativ tak také bývá zmiňován (srov. Koivisto 2013: 156–160) mezi tvary, které se vymykají pravidlu o otevřených a uzavřených slabikách (před otevřenou slabikou silný stupeň, před uzavřenou slabikou slabý stupeň, v illativu přitom může být uzavřená slabika a silný stupeň, srov. např. ill.sg. *kaikkeen*, *kampaan*, ill. pl. *kaikkiin*, od *kaikki* „všechno, všichni“ a *kampa* „hřeben“). Toto pravidlo je zformulováno na základě předpokládaného historického vývoje střídání stupňů (z historických příčin střídání stupňů je v dnešní finštině nejlépe pozorovatelná tato souvislost, srov. např. Häkkinen 2002: 30). Na druhou stranu lze uvažovat o funkčním využití silných a slabých stupňů (jejich podmíněnosti morfologickými, nikoli fonologickými ohledy), např. ve smyslu Anttily (1974), který uvažuje o sémiotické funkci alomorfů. Silný stupeň předjímá následující koncovku (zužuje okruh koncovek, které mohou následovat). V případě illativu také užití silného stupně sjednocuje koncovkové varianty.

Spojení illativní koncovky se silným stupněm narušují některé víceslabičné kmeny, které v plurálu před koncovkou *-(i)hin* mohou mít netypicky slabý stupeň (např. *mansikka* „jahoda“, ill. pl. *mansikoihin*, *yksikkö* „jednotka“, ill. pl. *yksiköihin* ~ *yksikköihin*). Jedná se opět o výjimku z výše zmíněného obecně formulovaného pravidla, protože slabé stupně jsou v otevřených slabikách (srov. ISK: § 43). Podle ISK se jedná o jev možný v plurálových tvarech genitivu, partitivu, illativu, essivu a komitativu (srov. ISK: § 43). V genitivu a partitivu plurálu se však různé stupně zároveň vyskytují u různých koncovkových alomorfů (např. *mansikoita* ~ *mansikkoja*_{PARTpl}, *yksikköjen* ~ *yksiköiden*_{GENpl}, srov. Karlsson 1982: 335), u zbylých pádových tvarů může stupeň kolísat při stejné pádové koncovce. Jevem se zabýval Terho Ikonen (1957), nabízí dva možné přístupy k němu. Jednak uvádí přehled výskytu kritických tvarů v dialektech a připomíná, že výskyt slabého stupně před slabikou s i-ovým diftongem je v některých skupinách dialektů obvyklý a jev jako takový tak není ve finském prostoru rozhodně neznámý. Na druhé straně pak navrhuje pohled, v němž je nezbytné illativní plurálové tvary analyzovat v souvislostech s dalšími kolísajícími plurálovými tvary (genitivem a partitivem plurálu). Pro tvary genitivu a partitivu plurálu vidí vysvětlení, které se zakládá na inspiraci dvouslabičnými kmeny (jde podle něj o šíření analogických tvarů). Pro illativ, komitativ a essiv pak nabízí vysvětlení, že jde o ovlivnění tvary genitivu a partitivu plurálu. Karlsson (1982: 336) považuje, s odkazem na Ikonena, za kritérium sjednocující plurálové tvary délku slabiky s i-ovým diftongem. Slabý stupeň se vyskytuje na začátku slabiky o více morách (srov. *man.si.koi.ta*, *man.sik.ko.ja*, *man.si.koi.hin*). Podle Karlssona je tak namísto pravidla o otevřených a uzavřených slabikách potřeba pravidlo odkazující na délku slabik, tak můžeme dané výjimečné případy a obvyklé případy střídání stupňů sjednotit.

rozsahem i dopadem. Ve finštině jde vždy pouze o segmentální změnu, která se může týkat konsonantů /k/, /p/, /t/ a jejich kombinací s jinými konsonanty. Dělí se tradičně na kvalitativní (alternance geminátů : jednoduchý konsonant) a kvantitativní (asimilace, odpadnutí konsonantu apod.).

Na druhou stranu se tyto případy liší od obvyklého střídání stupňů v tom, že výskyt slabého a silného stupně kolísá a nevyskytuje se u všech střídajících se skupin konsonantů a typů zakončení stejnoměrně. Nejčastější je podle Karlssona (1982: 336) u vícelslabičných slov zakončených na *-kkA*, poměrně obvyklé je u slov zakončených na *-kkO*, *-ttA* a *-ppA*, vzácné u slov zakončených na *-ntA*, *-nkA*, *-ntO*, *-nkO*, *-nki*, *-ttO*, *-tti* a *-kki* (jiné případy střídání než kvantitativní *kk : k*, *tt : t*, *pp : p* a asimilace *nk : ng*, *nt : nn* se v daných pozicích nevyskytují).

Z dalších kmenových variant se pro všechny illativní koncovky užívá vždy kmene vokalického a nikdy konsonantního (např. v genitivu plurálu závisí výběr koncovkového alomorfu i na tom, zda daný deklinační typ má nebo nemá konsonantní kmen, pokud má, použije se tento kmen a k němu adekvátní koncovkový alomorf). Další podoby kmenové alomorfie jsou typické pro daný deklinační typ (např. jde o formaci singulárového vokalického kmene, srov. *osoite*, kmen *osoitte-*, ill. sg. *osoitteeseen*, *kysymys*, kmen *kysymykse-*, ill. sg. *kysymykseen*, od *osoite* „adresa“, *kysymys* „otázka“). Jednotlivé koncovky illativu se tak při svých preferencích kmene příliš neliší. Jak jsme ale pozorovali, záleží při výběru koncovky na tom, jaký je tento kmen v konkrétních paradigmatických typech (zda končí na krátký vokál, dlouhý vokál, diftong, záleží také na počtu slabik kmene / poloze koncovky vůči přízvuku).

Nutnost pojednávat o illativních formách (kmen + koncovka a případně posesivní sufix), ne pouze o koncovkách illativu, se tak projevuje nejen v plurále. Dříve jsme už uvedli možnosti, jak pojímat vzájemnou souhru kmene a koncovky ve finštině s použitím Langackerova přístupu. Jedná se o rozlišení (spíše) autonomních a (spíše) závislých součástí v syntagmatickém spojení. Závislý komponent je ten, který má v rámci své charakteristiky odkaz k jinému komponentu (obvykle koordinovaně sémanticky i fonologicky). Součástí charakteristiky sufixu je pak schematický kmen, k němuž je sufix připojen. O všech těchto variantách, tj. o illativním morfému, můžeme tvrdit, že jsou to ve spojení kmen + koncovka ty (spíše, více) závislé struktury, a to jak fonologicky, tak sémanticky. Illativní morfém ke své existenci potřebuje jmenný kmen, lze ho charakterizovat jako operaci na kmeni. Fonologická závislost se může projevovat různě: koncovky *-Vn* a *-in* netvoří samostatnou slabiku, ale jsou operací na poslední slabice kmene, všechny illativní koncovky kromě *-seen* pak přizpůsobují svůj vokál podle posledního vokálu kmene (nebo spojení kmene a plurálového morfému), hlavní přízvuk je ve finštině na první slabice, proto typicky spočívá na kmeni, ne na koncovkách. Sémantickou závislost jsme také předběžně charakterizovali už dříve (srov. kapitola 4. 2. 3), význam illativu obsahuje schematický vztahový bod, který k uskutečnění illativu musí být specifikován jmenným kmenem. Závislá struktura jako součást své charakteristiky předpokládá jinou strukturu, sufix předpokládá kmen, pádová kategorie předpokládá jméno. Pro finštinu je pak charakteristické, že jméno je v případě spojení s koncovkou (číslo a/nebo pádu a/nebo posesivity) reprezentováno tzv. kmenem (*vartalo*), tj. tvarem, který se samostatně nevyskytuje. Samostatně se vyskytujícím

tvarem, tj. fonologicky zcela autonomním, je nominativ singuláru. Ve finštině je pak charakteristicky závislost oboustranná (to, že je použit kmen, předjímá použití nějaké koncovky). Koncovku však můžeme považovat za spíše závislou na kmeni než naopak. V takovém popisu je pak v charakteristice fonologického vyjádření illativu zahrnuta příslušná koncovka i to, že kmen před ní je např. v silném stupni, nebo to, zda končí na krátký vokál, dlouhý vokál nebo diftong. Namísto tradičního označení illativního morfému jako *-Vn*, *-hVn* nebo *-seen* bychom tak mohli popsat fonologické vyjádření illativu jako *...Vn*, *...hVn*, *...seen*, kde *...* značí schematický kmen (při spojení s konkrétním jménem dojde k jeho rozpracování). Mohli bychom tento schematický kmen i částečně více specifikovat, např. takto: *...VVn* nebo *...VhVn* (kde podtržení značí přízvuchost slabiky). Protože se jedná o dobře ustálená schémata finské gramatiky, můžeme mluvit o symbolických jednotkách, např. [ILLsg/...seen], [ILLsg/...hVn].

Při spojení kmene, plurálového morfému a illativní koncovky pak počítáme s hierarchickou strukturou tohoto syntagmatického spojení. Kmen a plurálový morfém vytvoří tzv. plurálový kmen (pro nějž ve finštině existuje i tradiční označení *monikkovartalo*). Jedná se zde opět o spojení, které se nevyskytuje samostatně, ale předjímá následující pádovou koncovku (při vyjádření plurálu pomocí *-i* musí následovat koncovka, v nominativu plurálu se ke kmeni připojuje *-t*, srov. např. *vanha-t*_{NOMpl}, *vanhoi-ssa*_{INESpl}, *vanhoi-hin*_{ILLpl}). Plurálový kmen je pak spojen s koncovkou illativu, o dané hierarchii svědčí přízpusobením vokálu koncovky předcházejícímu plurálovému *-i*. Tímto se nechceme klonit k procesuálnímu popisu morfologické operace ve smyslu „nejdřív spoj kmen s plurálovým morfémem, poté přidej koncovku“ (procesuální popis je typický pro Karlssona, 1982, který u illativu ale ostatně soudí, že je lépe pojímat obě operace jako celek). Má jít jen o rozbor vzájemných vztahů v syntagmatickém spojení ve smyslu autonomní / závislé struktury. Ze sémantického hlediska potřebuje plurál ke své demonstraci jmenný kmen (s nímž je pak poměrně těsně fonologicky propojen), není to např. tak, že by plurálový morfém potřeboval ke své demonstraci illativní morfém nebo jmenný kmen by nutně předpokládal plurálový morfém. Něco jiného je, že celý tvar illativu plurálu může být sám o sobě ustálenou jednotkou, lze uvažovat i o tom, že ustálenými jednotkami jsou plurálové varianty *-iin*, *-ihin*, *-isiin*, tak jak je označuje Karlsson. Zde bychom počítali se symbolickými jednotkami [ILLpl/...iin], [ILLpl/...ihin], [ILLpl/...isiin], ve kterých je zahrnut i schematický jmenný kmen. Není také vyloučeno, že jednotkou může být některý frekventovaný zcela specifikovaný tvar illativu plurálu.

Kromě výše popisované typicky jmenné deklinace se illativ vyskytuje také u tzv. 3. infinitivu, u kterého následuje po koncovce 3. infinitivu (*-mA-*) připojené k slovesnému kmeni a má vždy koncovku *-Vn* (srov. např. *katsomaan* od slovesa *katsoa* „dívat se“, např. ve větě *Tulin katsomaan, mitä täällä on tapahtumassa*. „Přišel jsem se podívat, co se tu děje.“). V tomto případě není illativ kombinovatelný s kate-

gorií čísla ani s posesivními sufixy. Sufix tzv. 3. infinitivu je zde opět ve smyslu fonologickém i sémantickém operací na slovesném kmeni, takto vytvořený celek (slovesný kmen + sufix 3. infinitivu *-mA-*) opět předpokládá užití pádové koncovky (illativu, inessivu, elativu, adessivu nebo abessivu).

6.2 Historický vývoj illativních tvarů ve finštině

Jak už jsme zmínili u estonštiny, illativní koncovka se obvykle rekonstruuje do podoby **-sen*. V řadě případů se pak předpokládá následný vývoj **-sen* > **-hen*³², kde v další fázi mohlo být *h* vypuštěno. Různé varianty illativní koncovky pak reprezentují různé fáze tohoto procesu, některé formy jsou také považovány za analogické (Häkkinen 2002: 81). Ve standardní finštině se *h* zachovalo po slabikách pod hlavním přízvukem a v deklinaci některých zájmen. V pozici po nepřízvučné slabice se objevuje v jiných baltofinských jazycích, ve finštině zejména ve starším psaném jazyce a archaickém (nebo archaizujícím) poetickém jazyce a v dialektech (srov. Häkkinen 2002: 81). Příklady illativní koncovky se zachovalým *h* ze staršího psaného jazyka (*vanha kirjasuomi*, cca 1540–1820) srov. např. u Agricoly *matkahan*, v dnešní podobě *matkaan*, od *matka* „cesta“, u Westha *merehen, elämähän*, v dnešní podobě *mereen, elämään*, od *meri* „moře“, *elämä* „život“, u Jacoba Finna *sucuhun, waimohons*, v dnešní podobě *sukuun, vaimoonsa* od *suku* „rod“, *vaimo* „manželka“ (Rapola 1965: 199).

Koncovka *-hVn* se podle Rapoly (1965: 258) vyvinula z rekonstruované podoby **-hen* relativně brzo (v období tzv. pozdní prafinštiny, *myöhäiskantasuomi*), když se vokály koncovky začaly přizpůsobovat vokálu předcházejícímu *-h*. Podle Rapoly (1965: 259–260) se asimilace neodehrála současně u všech vokálů (např. illativní forma *siihen* od zájmena *se* reprezentuje neasimilovaný stav, další příklady lze najít v dialektech). Podobný druh asimilace nastal u plurálových variant, kde můžeme najít ojedinělé příklady neasimilované varianty ve starších textech (např. u Agricoly *taivaisen*, u Kollania *taewaisehen*, v dnešní podobě *taivaisiin* od *taivas* „nebe“) (srov. Rapola 1965: 261). Objevují se i varianty koncovky *-hVn* s dlouhým vokálem (např. *puihijn, siiheen, menoihiin*), ale ty můžeme považovat za nářeční (Rapola 1965: 261).

Illativní koncovka *-Vn* je výsledkem procesu, při němž bylo *h* z koncovky *-hVn* vypuštěno, typicky v pozici po nepřízvučné slabice (srov. Rapola 1965: 258–259). Při užití koncovky vzniká dlouhý vokál v nepřízvučné slabice, ortografická reprezentace délky je ale ve starých textech značně rozkolísaná. Často pak předpokládáme dlouhý foném tam, kde je zaznamenán krátký. Kromě toho se finské dialekty různí s ohledem na opozici kvantit v nepřízvučných slabikách, což by mohlo být důvodem pro značnou variabilitu ve starších textech (Rapola 1965: 70). Rapola

32 Změna **s* > **h* je pozorována ve všech baltofinských jazycích (Häkkinen 2002: 81).

uvádí (1965: 72–73), že illativní formy s koncovkou *-Vn* jsou někdy zaznamenány dvojitým grafémem už v nejstarších textech (např. u Hemminki *Maskulainen iloon*, *Joukoon*, *Toriin*, u Sorolainen *ijancaickiseen Elämään*, v Bibli z roku 1642 *kirjaan*, *wirtaan*, *punaiseen mereen*, *Egyptijn*, od *ilo* „radost“, *joukko* „množina, skupina“, *tori* „trh, tržiště, náměstí“, *iänkaikkinen* „věčný“, *elämä* „život“, *kirja* „kniha“, *virta* „proud“, *punainen* „červený“, *meri* „moře“, *Egypti* „Egypt“).

Jednou z možností vzniku illativní koncovky *-seen* je inspirace illativními tvary kmenů zakončených na *-(i)se-* (srov. např. *punainen*, ill. sg. *punaise-en*, ill. pl. *punaisi-in*), kde *-se-* je součástí kmene (srov. Hakulinen 2000: 104). Dalším možným vysvětlením je, že jde o pleonastickou koncovku: *-seen* < **-sehen* (Häkkinen 2002: 81). Podle Rapoly (1965: 260) má koncovka *-seen* s dlouhým vokálem dlouhou tradici v psané finštině, příklady lze najít už u Agricoly, a kromě toho zápis *-sen* mohl značit jak koncovku s krátkým, tak i dlouhým *e*. Podle Rapoly (1965: 187) je koncovka výsledkem kontaminace (**-sehen* > *-seen*), zároveň ale mohly mít na její ustálení vliv illativy od kmenů zakončených na *-(i)se-*.

Předpokládá se, že původní **-sen* bylo zachováno beze změny na **-hen* u těch deklinačních typů, kde slabika předcházející illativní koncovce začínala na **s/*š* > *z* > *h* > \emptyset . Např. *taivaaseen* < *taiva(h)asen*, kde dlouhý vokál *ee* v moderní podobě je analogický (srov. Häkkinen 2002: 81; VVKS 14.5.3; Rapola 1965: 187). Předpokládané užití variant *-sen* a *-hen* je takové, že *-sen* bylo užito tam, kde předchozí slabika začínala na *h* (*taivahasen* od *taivas* „nebe“, *kappalehesen* od *kappale* „kus“), jinde se používala varianta *-hen* ~ *-hVn* (např. *vattehen* od *vaate* „kus oblečení“ (srov. VVKS 14.5.1). Analogické užití jiné varianty, než předpokládají tato pravidla, je možné. Podle Rapoly (1965: 186–187) byla koncovka *-sen* nahrazena *-hen*, pokud následovala po druhé slabice (**pihasen* > *pihahan* > *pihaan* od *piha* „dvorek“), beze změny zůstala, pokud následovala po třetí slabice (např. u Agricoly *Honehesen*, *murehisens*, u Salamnia *caunihisen*, od *huone* „pokoj, místnost“, *murhe* „starost“, *taivas* „nebe“, *kaunis* „krásný“). Rozšíření (generalizace) jedné nebo druhé varianty koncovky (se *s* nebo *h*) také podle Rapoly (1965: 187) vyústila ve variaci *-hin* ~ *-siin* v plurálu.

Illativ singuláru u tzv. kontrahovaných kmenů³³ byl posléze sjednocen užitím koncovky *-seen* (např. u Agricoly *vaattehen*, v dnešní podobě *vaatteeseen*, srov. Rapola 1965: 187; VVKS 14.5.1). Ve starších textech lze také najít tvary s vypuštěným *h* (*vaatteen*, *Casten* od *kaste* „křest“), které jsou pak homonymní s genitivu (v dnešní ortografii *vaatteen*, *kasteen*) (srov. VVKS 14.5.1, 14.5.2). Pro illativ kontrahovaných kmenů tak ve starším psaném jazyce existovalo více soupeřících forem (srov. VVKS 14.5.3), tato variabilita byla pak nahrazena užitím koncovky *-seen*, což také eliminovalo homonymii s genitivními tvary.

33 Kontrahované kmeny jako např. *taivas*_{NOM} : *taivaan*_{GEN}, *kaunis*_{NOM} : *kauniin*_{GEN}, *huone*_{NOM} : *huoneen*_{GEN} mají v nominativu singuláru zkrácený a sekundární kmen, většina forem se odvozuje od kmene patrného z genitivního tvaru. Příslušné deklinační (a konjugační) typy pak znají tzv. obrácené střídání stupňů (jako u *vaate*_{NOM} : *vaatteen*_{GEN}, *hammas*_{NOM} : *hampaan*_{GEN}).

I u plurálových tvarů illativu se ve starším psaném jazyce můžeme setkat s formami s vypuštěným *h* (*paickoin*, *aicoin*, v dnešní podobě *paikkoihin*, *aikoihin*, od *paikka* „místo“, *aika* „čas“). Vypuštěna mohla být i plurálová koncovka *-i*, pokud byla součástí *i*-ového diftongu (*tecohin*, *paickohin*, od *teko* „čín“ a *paikka* „místo“). (Srov. VVKS 14.5.2.)

Vokalismus plurálové koncovky *-siin* je podle Rapoly (1965: 261) výsledkem asimilace (podobně jako u dalších illativních koncovek), mohli bychom také přemýšlet o motivaci plurálovými illativy kmenů zakončených na *-(i)se-* (*punaisiin*, *ihmisiin*, od *punainen* „červený“, *ihminen* „člověk“). Ve starším psaném jazyce bychom se setkali i s neasimilovanými podobami (u Agricoly *Hambaisens*, *murehisens*, *taiuaisen*, u Ljunga *ulkohuoneisen*, v dnešní podobě *hampaisiinsa*, *murheisiinsa*, *taivaisiin*, *ulkohuoneisiin* od *hammas* „zub“, *murhe* „starost“, *taiwas* „nebe“, *ulkohuone* „záchod“) (Rapola 1965: 261).

6.3 Finský illativ v procesu standardizace

Něco o vývoji illativních koncovek v souvislosti s procesem standardizace můžeme usuzovat podle stanovisek v gramatikách různého stáří, z pozdější doby nás pak budou zajímat dvě rozhodnutí jazykové komise týkající se forem illativu. U starších gramatik se spoléháme na sekundární zdroj (Wiik 1989, 1990, 1991). Pro přesnější představu by pak bylo nutné analyzovat texty různého stáří, a výskyty illativu v nich, na to zde však nemáme prostor. Některé tendence výskytu illativních forem ve starších textech už byly zmíněny v předchozí kapitole.

Illativ jako pád první zmiňuje Barthold Vhael (*Grammatica Fennica*, 1733), v jednotlivých deklinacích uvádí formy se zachovaným *h* (*calahan*, *wetehen*), v textu však zmiňuje i možné formy bez *h* (*calaan*). Takové illativní formy odvozuje z nominativu prodloužením vokálu a přidáním *n*, v některých dialektech je pak podle něj možné vložit *h*. Jako pravidelnou illativní koncovkou uvádí *sen* tam, kde předchozí slabika je typu *-hV-* (*tullehesen*_{ILL.sg}, *tullehisen*_{ILL.pl}). (Wiik 1989: 61–68, 83; Severidt 1996.)

Podle Wiika bychom další pravidla pro tvoření illativu našli např. u Strahlmana (*Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen*, 1816), který odvozuje illativ z genitivu tak, že se vokál předcházející *n* prodlouží, u jednoslabičných slov se pak přidává *hVn* (kde *V* je stejný vokál jako ten před *h*, po vokálu *i* se pak použije *hen*, např. *koi* : *koihen*) (Wiik 1989: 127–128, 132). V illativu plurálu pak přidává koncovku *hin*. Podle Wiika (1989: 110) jsou některé jím zmiňované illativní formy z dnešního hlediska podivné (např. *lambahan*, *kaloin* a *lambahin*), Wiik může mít na mysli to, že z těchto forem je první zaměnitelná s genitivem, druhé dvě s instruktivem. U Jakoba Judéna (*Försök till utredande af finska språkets grammatik*, 1818) bychom pak našli zmínku o distribuci koncovek s *h* a bez něj, kde *h* se přidává k jednosla-

bičným slovům a názvům dnů typu *sunnundai* : *sunnundaihin*. Pokud genitiv končí na dlouhý vokál, přidává se *seen*. (Wiik 1989: 160.)

Wiktström (*Försök till en Finsk Grammatika, framställande en enda Deklination och en enda Conjugation*, 1832) zmiňuje tuto koncovku v podobě *seen* nebo *sehen*, používá se podle něj proto, že by v daných případech nešlo pomocí pouhého *n* odlišit illativ a genitiv singuláru. V plurálu přidává *iin*, a tam, kde je v singuláru *seen*, pak *isiin* (např. *lampaaseen* : *lampaisiin*). Vůbec nezmiňuje koncovku *hin*, takové tvary považuje za paralelní k těm s koncovkou *iin* (např. udává *karhuuin* a v závorce *karhuihin*). (Wiik 1990: 77–79.)

Corander (*Suomalajnen Kieli-oppi kowlujen tarpe'eksi*, 1845) dokonce používá kmen illativu jako výchozí pro tvoření dalších tvarů a illativní tvary pak slouží pro rozlišení tří deklinací. V singuláru má koncovky *hVn*, *Vn*, *seen* (*jäähän*, *palo'on*, *wapaaseen*), v plurálu *jhin*, *j'in*, *jsin* (Wiik 1990: 171–172). V pozdějších gramatikách se pak podle Wiika (1991: 27–28, 104–105, 181–182, 184, 196, 222–223) jako nová objevuje koncepce abstraktních tvarů, z nichž jsou konkrétní odvozovány pomocí pravidel. Tak se např. u Euréna (*Grunddragen till Finsk Formlära*, 1846, *Finsk Språklära*, 1849) a Collana (*Finsk Språklära, Förra Delen, Formläran*, 1847) mluví o koncovce illativu singuláru *h-n* nebo *hen*, kde pomlčka nebo *e* jsou vyměněny za konkrétní vokál, podobně také o koncovce illativu plurálu *i-h-n*. Eurén ve své gramatice z roku 1849 uvádí následující pravidla: u nekontrahovaných kmenů se v singuláru použije koncovka *h-n*, v plurálu *ih-n*, přičemž *h* může být vypuštěno kromě těch případů, kdy následuje po první slabice nebo sekvenci VV (proto nemůže být *maaan*, *maiin*, *taloiin*, ale *maahan*, *maihin*, *taloihin*), nutně je pak *h* vypuštěno, když předchozí slabika začíná na *h* (proto *rahaan*, *mieheen*, ale ne *rahaan*, *miehehen*). Eurén tak nechává otevřenou možnost používat obě možnosti u vícslabičných kmenů zakončených na krátký vokál, např. *talo* : *taloon* ~ *talohom*_{ILL.sg}, *kivi* : *kiviin* ~ *kivihin*_{ILL.pl}. U kontrahovaných kmenů se pak v singuláru připojuje koncovka *sen* (*harmaasen*, *vierahasen*, *sileesen*), v plurálu *isin* (*harmaisin*, *vierahisin*, *sileisin*). (Wiik 1991: 222–223.)

V o něco mladších gramatikách je distribuce koncovek *-Vn* a *-hVn* vymezena jednoznačněji. Genetz (1881: 24–25) udává pravidla, která odpovídají dnešním: koncovka illativu singuláru je u dvou- a vícslabičných slov *-sen* (obvykle se vyslovuje dlouze, tj. *-seen*), u jednoslabičných slov se používá koncovka *-h-n* (mezi nimi je stejný vokál, jako ten předcházející *h*), v jiných případech se prodlužuje předchozí vokál a přidává *n*. V illativu plurálu se pak použije koncovka *-sin* (čti *-siin*) tehdy, když je v singuláru *-sen*, jinak se po diftongu používá *-h-n* a po krátkém vokálu prodloužení vokálu a *n*. V poznámce pak Genetz píše, že někteří spisovatelé užívají v plurálu namísto *-sin* koncovky *-h-n* (např. *vieraihin*), a že v básnickém jazyce se koncovka *-h-n* objevuje v singuláru i v plurálu i po krátkém vokálu. V podstatě stejná pravidla a podobné formulace bychom našli ve čtvrtém vydání gramatiky, tentokrát autor vystupuje pod příjmením Jännes (1895: 46–47). A tentokrát udává

na prvním místě dlouhé varianty (-*seen*, -*siin*), krátké už jen v závorce, a píše, že do poslední doby bylo zvykem psát koncovky s krátkým vokálem, i když je obvyklejší je vyslovovat s dlouhým vokálem³⁴.

Podobná distribuční pravidla zmiňuje také Setälä (Setälä – Sadeniemi, citujeme podle vydání z roku 1972³⁵). Vyjmenovává koncovky -*n* (v příkladech udává hranici kmene a koncovky *koulu-un*, *kirkko-on* apod.), -*h-n*, -*seen*, -*siin*. Prodloužení vokálu a přidání *n* se používá po krátkém vokálu nepřízvučné slabiky, -*h-n* po vokálu pod hlavním přízvukem stejně jako po všech diftonzích. (Toto pravidlo Setäly – Sadeniemiho pak zahrnuje použití koncovky -*hin* v plurálu, např. *vieraihin*, *asuntoihin*, stejně jako případy typu *sunnuntaihin*.) Koncovka -*seen* se používá po dlouhém vokálu v nepřízvučné slabice, ve stejných paradigmatěch se pak v plurálu paralelně vyskytují -*siin* i -*hin*. Koncovka -*siin* se i jinak vyskytuje po kontrahovaném diftongu (např. *korkeisiin*). V poznámce je zmíněno, že dříve se psaly koncovky -*sen* a -*sin* s krátkými vokály, tyto podoby se ale přestaly používat. Vyskytují se v kalevském jazyce (např. *lainehesen*, *hettehisin*). (Setälä – Sadeniemi 1972: 67–68.)

Penttilä (1963: 191–193) uvádí celou šíři variant illativních koncovek, z nichž pak některé označuje za užívané spíše jen v básnickém jazyce nebo vysokém stylu. Takovéto označení uvádí u koncovky -*hVn* tam, kde lze užít i prodloužení vokálu a *n* (např. *tuleen* ~ *tulehen*). Za obecně málo užívanou označuje koncovku -*sen* u dvou- a víceslabičných kmenů zakončených na dlouhý vokál (*kirves* : *kirveesen*, *vene* : *veneeseen*), v básnickém stylu se s touto koncovkou setkáme i po kmeni, u nějž nedošlo ke kontrakci (*huone* : *huonehesen*, *taivas* : *taivahasen*). Ještě méně obvyklá je podle Penttily koncovka -*sin* pro illativ plurálu, je dnes známá pouze z lidové poezie. U koncovky -*seen* pak Penttilä uvádí i variantu -*sehen*, která taktéž patří do básnického jazyka. Podobně u plurálové varianty -*siin* uvádí i -*sihin*. Zde uvádí už konstatované distribuční pravidlo, koncovka se podle něj v obecném jazyce vyskytuje pouze u těch kmenů, které v singuláru používají variantu -*seen*, illativy plurálu jako *korkeisiin*, *tärkeisiin* označuje za nářeční. Penttilův přehled illativních koncovek je tak sice širší než mnohde jinde uváděný, je tomu však proto, že se snaží zahrnout i varianty básnické a dokonce takové, které se vyskytují jen v lidové poezii. Jinak se jeho popis distribuce illativních koncovek neliší od předchozích zmíněných.

K obecným tendencím, které bychom na základě tohoto zběžného přehledu mohli pozorovat, patří vyjasnění distribučních pravidel mezi variantami -*Vn* a -*hVn* (volná variace je případně využita jako prostředek stylový). Varianty -*seen* a -*siin* pak vytlačily varianty s krátkými vokály i pleonastické koncovky typu -*sehen*. Zřetelně se prosadil reduplikační vokál. Starší gramatiky neposkytují zdaleka tak přesná distribuční pravidla, což může být dáno nejen jejich neexistencí, tj. např. širšími

34 „Illatiivin päätteitä -*seen* ja -*siin* on viime aikoihin asti kirjoitettu -*sen* ja -*sin*, vaikka niitä yleisemmin äännetään pitkällä vokaaleilla.“

35 Jedná se o devatenácté vydání gramatiky, první vydání bylo v roce 1898.

možnostmi vzhledem k variacím v dialektech, ale případně také slabším povědomím autorů gramatik o distribuci koncovkových alomorfů. Jinou pozorovatelnou tendencí může být také to, že oproti starému psanému jazyku postupně zmizely případy, kdy by illativní forma byla zaměnitelná s genitivem, případně forma illativu plurálu s instruktivem. V novějších gramatikách s přesně formulovanými pravidly tvoření a distribuce už takové formy nemají místo. Mohli bychom soudit, že tam, kde starší gramatiky spíše konstatují tendence v užívání, se od novějších gramatik-učebnic očekává stanovení jasných pravidel. Standardizace tak s sebou přináší jednoznačné formy a jednoznačnější pravidla distribuce. V jednom případě se však očekávání ke zřetelnosti distribučních pravidel ukázala jako příliš smělá. Itkonen (1959: 372–373) připisuje Genetzovi, že jako první zavedl pravidlo, že *-siin* se používá v illativu plurálu tam, kde *-seen* je v illativu singuláru. Toto pravidlo pak převzali další, až se z něj stala požadovaná norma, která se s nelibostí stavěla k užívání *-siin* u slov typu *korkea* a *lyhyt*, která mají v ill. sg. *-Vn*. Podle některých by formy se *-siin* měly být nářeční, založené na v té době už nestandardním nominativu typu *korkee*, *silee* (v illativu sg. je pak nutně *korkeeseen*, *sileeseen*, srov. Itkonen 1959: 374). Záleží ovšem na interpretaci pravidla, zda jej např. přijmeme jako návod k použití koncovky *-siin* tam, kde se v singuláru vyskytuje *-seen*, nebo zda jej budeme považovat za absolutní pravidlo, které znemožňuje použití koncovky *-siin* tam, kde v singuláru není *-seen*. Situace trochu připomíná otázku distribuce estonského dlouhého a krátkého illativu a návaznosti na kontext užití (srov. kapitola 5.4). Formulaci, která může být míněna jako vyjádření tendence, lze přeformulovat do podoby pravidla a od pravidel se očekává obecná platnost. Negativní postoj k tvarům typu *korkeisiin*, *lyhyisiin* však netrval dlouho. S odkazem na článek Terho Itkonena, v němž dokazuje, že takové tvary převládají nad tvary s koncovkou *-hin*, jazyková komise (*kielikello*) uznala v roce 1960 obě varianty za správné (*Kielikello* 7/1974)³⁶. Změna je pak dobře pozorovatelná v příručkách správného psaní, v *Kirjoita hyvää suomea* z roku 1952 bychom našli, že koncovkou illativu plurálu je *-siin* jen tam, kde je v singuláru *-seen* (Korhonen 1952: 50–51). V *Hyvää suomea* z roku 1987 se pak dočteme, že v ill. pl. může být *-siin* i *-hin* tam, kde je v ill. sg. *-seen* nebo nom. sg. končí na *-eA* (Pirkko Leino 1987).

Druhé zmiňované rozhodnutí jazykové komise, z roku 1958³⁷, se týkalo plurálních illativních tvarů ve slabém stupni, které nebyly předtím považovány, na rozdíl od slabých genitivů a partitivů plurálu víceslabičných slov, za vhodné. Na návrh Terho Itkonena se upustilo od pohledu zúženého pouze na genitiv a partitiv plurálu (srov. s. 90 a dále v kapitole 7.8.4).

36 <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1133>

37 <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1132>

6.4 Finský illativ jako schematická síť

Podobně jako u estonského illativu se pokusíme popsat alomorfiu finského illativu s pomocí konceptu schematické sítě (viz Langacker 1987: 65–76, 91–96, 369–369–408 a kapitoly 4.1.2 a 5.5.2 v této práci). V případě finského illativu už takový přístup zčásti navrhl Pentti Leino (1999: 129–130). Leino uvádí některé finské pádové koncovky, mezi nimi i ty illativní, jako příklady, na nichž lze ukázat Langackerův pojem schématu (v tomto případě se jedná o formu, tedy fonologický pól, obecně jde Leinovi spíše o příklady sémantické). Jednodušším příkladem schématu jsou např. koncovky inessivu nebo abessivu zachycené jako *-ssA*, resp. *-llA*, kdy v obou případech jde buď o předovokálovou (*-ssä*, *-llä*), nebo zadovokálovou (*-ssa*, *-lla*) variantu. Podobně se ve finské literatuře používá abstrakce (schématu) *O* pro *ö/o* a *U* pro *y/u*. V případě illativu můžeme za schémata považovat *-hVn* a *-Vn*, která obě mají osm příkladů (*instantiations*).

Ve zmíněných případech se tradičně uplatňuje pojem morfofoném, který stejně tak, pro případ alomorfů, odkazuje na jistou abstrakci od některých specifických vlastností. Případně nejobecnější schéma zahrnující všechny varianty illativu ve finštině by pak odpovídalo pojmu morfém. Karlsson (1982: 31–34) pro illativ zavádí také pojem kvazimorfém (v singuláru se jedná se *-hVn*, *-Vn*, *-seen*): kvazimorfém neobsáhne celý morfosyntaktický rys „illativ“, na druhou stranu je sám uskutečňován alomorfy (v případě *-seen* a jsou to alomorfy *-seen/-see-*, druhý z nich se vyskytuje před posesivním sufixem).

Leino se zmiňuje také o tom, že by bylo možné obě jmenovaná schémata (*-hVn* a *-Vn*) obsáhnout v jednom abstraktnějším, ale je obtížné si představit schéma, které by (vedle variant *-hVn*, *-Vn*, *-hin*, *-in*) obsáhlo i varianty *-seen* a *-siin* (srov. Leino 1999: 129–130). Také Karlsson (1982: 290–291), i když v rámci odlišného teoretického přístupu, nepovažuje za správné podříditi varianty *-Vn* a *-hVn* pod jediné morfolexikální pravidlo (morfolexikální umístění je zde v podstatě připojením pádové koncovky), kde by koncovka *-hVn* musela představovat primární variantu, a *h* by bylo za jistých okolností vypuštěno.

Pokud chceme využít schematické sítě, je nutné si uvědomit, že Leino zde uvažuje jen ve smyslu schématu, tj. pouze v jednom rozměru schematické sítě (podobně jsou na tom i pojmy morfofoném, morfém, kvazimorfém). Ve schematické síti uvažujeme i v dalším rozměru, totiž ve smyslu rozšíření, ve výsledku jde pak o příklady typické a méně typické. Oba rozměry se také mohou vzájemně kombinovat. Pokusíme se tedy úvahu na dané téma rozvést dále. Na jednu stranu uvažujeme o poněkud širších možnostech kategorizace, než na jakých jsou založeny pojmy morfofoném nebo kvazimorfém. Kromě toho nebudeme uvažovat pouze o illativních koncovkách, ale také o celých illativních tvarech (syntagmatickém spojení kmene a illativní koncovky).

Jak už bylo řečeno, lze v popisu finského illativu pracovat se schémata *-Vn* a *-hVn*. Méně zřejmé je, zda pod ně lze řadit plurálové varianty *-in* a *-hin*, a zda můžeme případně abstrahovat i další schémata. Zařazení plurálových koncovek *-in* a *-hin* pod schémata *-Vn* a *-hVn* je teoreticky možné (pokud se zaměříme na fonologickou strukturu koncovky), na druhou stranu se nezdá jako vhodné. Můžeme to udělat čistě jen pro pádové koncovky illativu, méně vhodné se to jeví, pokud uvažujeme o celém tvaru, který v plurálu obsahuje plurálovou koncovku *-i-* a vokalismus illativní koncovky je její (zesilující) ozvěnu. Při zařazení plurálových koncovek *-in* a *-hin* bychom tak ignorovali motivaci vokalismus koncovky a illativní formu jako celek (stejně jako případný celek „číslo + pád“, tak jak ho pojímá Karlsson, jinak řečeno status jednotky zakončení *-iin* a *-ihin*). Naopak se nám jeví jako vhodné uvažovat o schématu společném všem plurálovým variantám illativu (včetně *-siin*), které říká, že vokalismus koncovky duplikuje plurálový vokál *-i-*.

Podobně se nejeví jako přínosné abstrahovat schéma, které by obsáhlo variantu *-Vn* i *-hVn*, byť je to možné (schéma by specifikovalo jen zakončení na *...Vn*). Ve finštině bychom mohli uvažovat o velmi obecném fonologickém schématu pro illativ, které by říkalo, že kmen je následován pádovou koncovkou, která končí na *Vn* (obecně pak má illativ podobu *...vokál + n*). Takové schéma je o něco konkrétnější než to, o kterém jsme uvažovali u estonského illativu, kde můžeme říct jediné to, že se jedná o nějakou operaci na kmeni, abychom obsáhli i introflekční tvary. I ve finském případě je však takové schéma příliš obecné na to, aby mohlo charakterizovat přímo illativ a odlišit jej od jiných tvarů (podobné schéma by měl např. finský genitiv). Navíc by toto schéma neobsáhlo ty případy, ve kterých po koncovce illativu následuje posesivní sufix (koncové *n* v tom případě odpadá). Nejobecnější schéma finského illativu tak s ohledem na fonologický pól můžeme specifikovat jen jako připojení sufixu (a to ve finské gramatice opravdu mnoho nespécifikuje). Pro většinu illativních tvarů bychom do tohoto obecného schématu mohli předpokládat i specifikování předcházejícího kmene jako silného (v případě kmenů se střídáním stupňů). Takové schéma by u kmenů s tzv. přímým střídáním stupňů jednoznačně odlišilo illativ od genitivu, k podobnému odlišení by však nedošlo u kmenů bez střídání stupňů a s tzv. obráceným střídáním (kdy je genitiv také silný). Navíc některá víceslabičná slova mohou mít v illativu plurálu kmen slabý (jedná se o kmeny s přímým střídáním stupňů). Opět neobsáhneme všechny příklady. Obecné schéma, které by charakterizovalo všechny podoby illativu ve finštině, je tak opět velmi abstraktní a nemůže sloužit k odlišení od jiných forem.

Možné lokální schéma, které bychom mohli zároveň považovat za určitý druh rozšíření, bychom označili jako *...VVn* (jakákoli sekvence fonémů následovaná dlouhým vokálem a *n*), případně bychom mohli vydělit specifitější schéma „tvar s kmenem v silném stupni zakončený na dlouhý vokál a *n*“ (protože se netýká koncovek *-hVn* a *-hin*, netýká se ani illativních tvarů plurálu se slabým kmenem). Pod schéma *...VVn* by spadaly illativy tvořené s pomocí koncovky *-Vn* a *-seen*, z plu-

rálových pak ty s koncovkami *-in* a *-siin*. V případě prvně jmenovaných vzniká dlouhý vokál přes morfematickou hranici (srov. *sauna+an*, *sinise+en*, *päivä+än*, *kyky+n*). To ale není pouhá souhra okolností, kde se koncovka začínající na vokál připojuje k vokalickému kmeni (tak je tomu např. v partitivu, kde dlouhý vokál přes morfematickou hranici může vzniknout, ale ne nutně, srov. *sauna+a*, *päivä+ä*, ale *piano+a*, *kyky+ä*). V případě illativu je dlouhý vokál součástí dané formy, prodloužení vokálu je cílem, ne náhodou (za součást koncovky *-Vn* zde považujeme schematický kmen zakončený na krátký vokál, který *V* reduplikuje). Morfematická hranice a vydělení koncovky je pak také určitý druh abstrakce, což je dobře vidět i na tom, že je závislá na interpretaci fonologické opozice kvantity ve finštině (viz kapitola 3. 3). Např. Skalička (1935: 49) analyzuje illativní formy jako *taloon*, *sanaaln* a říká, že séma illativ je zde vyjadřováno v rámci dvou morfémů (má na mysli kmen a koncovku, kmen alternuje *talo-* : *taloo-*, k druhé variantě kmene se přidává koncovka *-n*). Posunutí vnímání morfologické hranice (oproti tradičnímu *talo-on*, *sana-an*) je možné, pokud bychom opozici krátkých a dlouhých fonémů ve finštině vykládali jako přidání distinktivního rysu délka v případě dlouhých, nebo bychom předpokládali existenci krátkých i dlouhých fonémů už v základním inventáři. Zde se však držíme výkladu ve finštině tradičního, který považuje dlouhý foném za sekvenci dvou krátkých, pak není problematické umístit morfematickou hranici dovnitř takové sekvence. (Jak jsme mohli pozorovat ve starších gramatikách, označení koncovky jako *-Vn* je poměrně moderní záležitost, dříve se psalo o prodloužení vokálu a přidání *n*.) Protože pojednáváme o standardním jazyce, pro nějž je ortografický záznam zásadní podobou, můžeme v této otázce uvažovat o opoře tradiční finské ortografie, která umístění morfologické hranice doprostřed dlouhého vokálu umožňuje a možná i podporuje, a tím i abstrakci illativní koncovky *-Vn* (a *-in*). Protože však uvažujeme o celé illativní formě včetně kmene, je možné mluvit o zakončení na dlouhý vokál a *n*. Navrhujeme tak uvažovat o lokálním schématu ...VVn, které je charakteristické pro část illativních tvarů.

Jsou případy, na kterých lze pozorovat určitou spřízněnost koncovek *-Vn* a *-seen*. Jednou z nich je možná historická okolnost vzniku koncovky *-seen*, totiž inspirace illativními tvary jako *ihmiseen*, *sellaiseen* apod. (které jsou případem užití první varianty, ale mohly být u zrodu té druhé, tj. posloužit jako vzor pro rozšíření). Kromě toho jsme narazili na to, že ve starém psaném jazyce se tvary jako *vaatteen*, *kasteen* (v dnešní ortografii), které jsou v moderní finštině genitivu od *vaate/kaste*, mohly použít také jako illativy. Zde je těžké uvažovat o jasné morfematické hranici a jinak ve finské morfologii téměř všeobecně uplatňovaném dělení na zřetelné kmény a koncovky (genitiv je *vaattee+n*, *kasteen+n*, u illativu by byl buď nesmyslný kmen, nebo by illativní koncovkou muselo být *-n*). K objasnění illativnosti těchto tvarů bychom mohli mluvit o inspiraci (kontaminaci) illativními tvary s kmenem zakončeným na krátký vokál a koncovkou *-Vn*. Tyto illativní tvary lze možná považovat za pouhou odchylku, která byla později eliminována (na druhou stranu ho-

voří o tom, že zřetelné morfologické hranice nebyly vždy ve finštině tak typické). Velmi podobný druh „kontaminace“ se často vyskytuje u studentů finštiny, kteří tvary jako *vaatteen*, *huoneen* vyhodnotí (chybně) jako illativy, evidentně na základě analogie s illativy jako *järveen*, *suomeen*. K tomu, kdy je tvar obdobné fonologické struktury genitivem a kdy illativem, je potřeba paradigmatické znalosti (tj. znalosti podoby kmene a jeho proměn), samotný tento tvar o tom žádným způsobem nepovovídá. Taková znalost může být u studentů ještě příliš slabá.

Mohli bychom zde také zmínit smíšené paradigma *manner/mantere*, které může mít illativ podle starého vzoru *mantereen*, podle nového vzoru *mantereeseen*³⁸. Prvně jmenovaný tvar je zároveň genitivem podle nového vzoru. Podle Paunonena (2003: 214–215) je pravděpodobnější užití druhého illativního tvaru, který je jednoznačný a navíc patří k produktivnímu deklinačnímu typu. Změna deklinačního typu (jejímž důsledkem je smíšené paradigma) však nenastala u všech jmen původního typu *manner*, u slov jako *sisar*, *tytär* je tak illativ nadále pouze *sisareen*, *tyttäre*. I zde je tak ke správnému vyhodnocení daného tvaru potřeba znalost paradigmatického typu a/nebo znalost konkrétního lexému.

V této souvislosti můžeme připomenout pojem elaborační vzdálenosti (Langacker 1987: 68–70, 430, viz také kapitola 4. 1. 1 v této práci), totiž vzdálenosti mezi kategorizující strukturou a cílovou strukturou (vzorovou a cílovou, *standard and target structure*). Čím menší je tato vzdálenost, nebo je tak vyhodnocena, tím pravděpodobněji bude kategorizace za určitou formu přijata. Formy jména s fonologickou stavbou *...een* mohou být ve finštině vyhodnoceny jako illativ nebo jako genitiv. Elaborační vzdálenost mluví ve prospěch illativu, neboť fonologická struktura *...een*, kterou jsme výše navrhli spojit s illativem, je specifitější než *...n* (genitiv má vždy koncovku *-n*). Takto jednoduchá je ale situace jen v případě výše zmíněných chybujících studentů. Mluví se nespolehá pouze na fonologickou strukturu výsledné formy illativu, ale také na paradigmatickou znalost – znalost daného lexému, a samozřejmě také na syntaktický a sémantický kontext. U studentů finštiny začátečníků mohou být všechny tyto informace ještě nedostatečně ukotvené, odtud typická chyba ve vyhodnocení forem *huoneen*, *vaatteen* jako illativních. Langacker (2000: 16) uvádí jako faktory ovlivňující, jakou strukturu vybereme za tu kategorizující daný případ: míru ustálenosti, dání přednosti vzhledem ke kontextu (*contextual priming*), třetím faktorem je míra překrývání mezi kategorizující a cílovou strukturou, v tomto ohledu mají větší šanci specifitější struktury před schematictějšími.

Jiným důvodem, proč uvažovat o popsaném schématu, může být také to, že ve tvarech s připojeným posesivním sufixem to může být předcházející dlouhý

38 Nový vzor je tentýž deklinační typ, podle kterého se skloňují slova končící na krátké *-e* jako např. *huone*, *vaate*, *kaste*.

vokál, který nese význam illativu (v tom případě je možná i homonymita s partitivem, srov. *käteesi*, ill. sg., *elämäämme*, ill. nebo part. sg.).

I pokud bychom přijali tento návrh na dílčí lokální schéma (...VVn), zdá se, že mezi formami finského illativu se těžko nacházejí souvislosti, které by spojovaly všechny nebo i jen větší část z nich, tj. schémata s širší platností než obvykle jmenované vzory (-Vn, -hVn, -seen, -in, -hin, -siin). I přesto, že se finské illativní koncovky na první pohled fonologickou stavbou navzájem podobají zřetelně víc než ty estonské. Můžeme tak vůbec uvažovat o vlastnostech, na kterých by byla založena kategorie illativních forem jako přirozená kategorie?

Zdá se, že pro popis podobností mezi finskými illativními koncovkami se dobře hodí pojem rodinných podobností, *family resemblances* (srov. s odkazem na Wittgensteina, 1953 [1993], Lakoff 1987: 12, 42, 62, 435; Anttila, 1974: 336, používá tento termín i pro popis alomorfů), kdy jednotliví členové kategorie mají vždy s některým dalším nějakou společnou vlastnost, tyto vlastnosti jsou ale společné vždy jen dvěma (nebo několika), ale ne celé kategorii. Illativní koncovky -Vn a -hVn mají společnou vlastnost, již je reduplikace vokálu kmene. Koncovky -Vn, -in, -seen a -siin mají ve výsledném illativním tvaru před koncovým *n* dlouhý vokál. Plurálové varianty -in, -hin a -siin mají stejný vokalismus koncovky. Dvojice -hVn a -hin, -Vn a -in, -seen a -siin jsou si zrcadlově podobné. U plurálových variant je vokalismus koncovky vyměněn za -i(i)-, ať byl v singuláru jakýkoli. Jak už bylo poznamenáno, tento způsob vokalického ablautu je ve finském systému ojedinělý. Koncovka -seen se vymyká tím, že má jako jediná vokalismus nezávislý na kmeni. U střídajících se kmenů je pak pro illativní tvar typický silný stupeň, ani to však není absolutně platné pravidlo, víceslabičné kmeny zakončené na -kkA nebo -kkO mívají i slabý stupeň. Zakončení illativní koncovky na *n* pak také není společné všem členům kategorie, protože toto *n* odpadá při připojení posesivního sufixu. Přes podobnost finských illativních koncovek tak zjevně neexistuje jediný fonologický rys, který by byl společný všem variantám illativu (kromě toho, že se vždy jedná o sufixaci).

V této síti vztahů je pak např. plurálová varianta -siin motivována přinejmenším dvěma způsoby, podobou singulárové koncovky -seen (-siin můžeme považovat za rozšíření vzhledem k -seen) a obecným schématem pro plurálové koncovky, které říká, že plurálové *i* má být ve vokalismu koncovky zopakováno (vokál je pak dlouhý kvůli paralelismu k -seen). Podobně jsou ze dvou směrů motivovány i plurálové varianty -in a -hin, přičemž -hin vykazuje rozíření i v tom, jaký kmen nalevo předpokládá: varianta -hVn je (v typickém případě) užívána pouze po hlavním přízvuku, plurálová varianta -hin omezení podle polohy přízvuku nezná.

V rámci variant koncovky -hVn bychom dále také mohli uvažovat i jinak, než že má osm variant s různými vokály. Pokud uvažujeme o celém illativním tvaru, musíme se v případě illativů s koncovkou -hVn zabývat také polohou přízvuku a strukturou kmene. Jak už bylo naznačeno výše, mohli bychom za typický případ pokládat ten, kdy koncovka následuje po hlavním přízvuku (u jednoslabičných slov), tento pří-

pad obvykle jako první zmiňují gramatiky a učebnice finštiny. Takové illativy jsou odvozeny od běžně užívaných slov a měly by tak být frekventované (např. *maahan* „do země“, *työhön/töihin* „do práce“, *suuhun* „do pusy“). Prvním krokem v řetězci rozšíření by pak mohlo být použití koncovky po vedlejším přízvuku. Automaticky takový případ nastává, pokud je některé z výše uvedených slov poslední částí složeného slova (např. *satumaa* „pohádková země“, ill. sg. *satumaahan*, *etätyö* „práce na dálku“, ill.sg. *etätyöhön*). Koncovka *-hVn* se ale po vedlejším přízvuku vyskytuje i u slov, které nemají jednoznačnou komponovanou strukturu (*maanantaihin*, *helluntaihin*, kde komponent *-tai* není samostatným lexémem), nebo je taková struktura do jisté míry irelevantní (*Joensuuhun*). Dalším rozšířením je pak možné užití koncovky u vypůjčených slov, jejichž kmen končí na diftong (*samurai* : *samuraihin*) nebo dlouhý vokál (*toffee* : *toffeehen*), dále pak u vlastních jmen cizího původu (*Glasgow* *hun*). Tímto způsobem (řetězec rozšíření) jsme také vysvětlili možnost užití koncovky *-hVn* u víceslabičných slov cizího původu končících na dlouhý vokál, kde by obecnější pravidla jinak předpokládala pouze koncovku *-seen*. Ačkoliv varianty finského illativu vykazují jisté fonologické podobnosti a celkově se zdá být ve fonologickém ohledu kategorie illativu kompaktnější než v estonštině, grafické znázornění těchto vzájemných vztahů může být poměrně nepřehledné. Jedno z možných zachycení je toto:

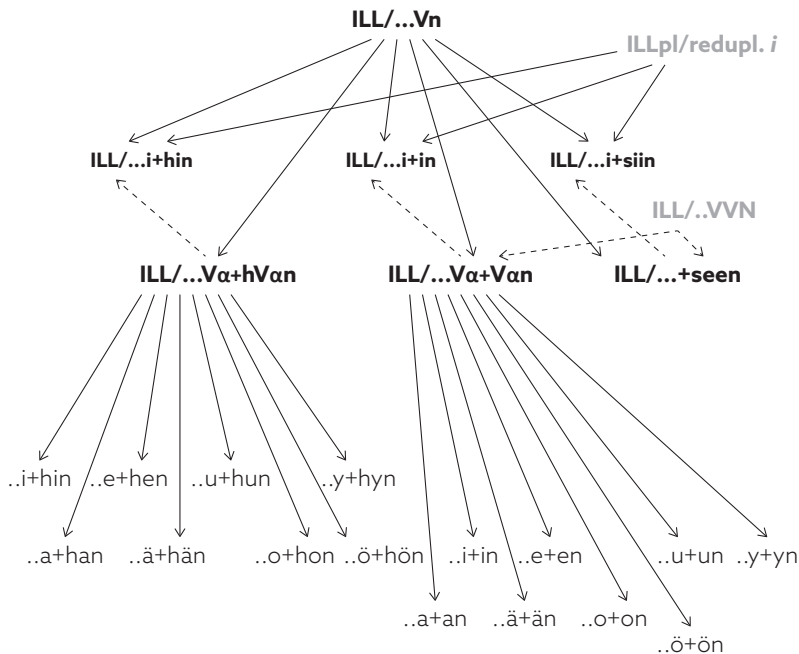

Schéma 3: Alomorfy finského illativu jako schematická síť

V tomto zobrazení jsou vynechány varianty illativních koncovek před posesivními sufixy i ohledy na podobu kmene. V některých případech je obtížné charakterizovat některý z naznačených vztahů jako čistou schematizaci/specifikaci nebo jako čisté rozšíření. Ty vztahy, které lze považovat spíše za rozšíření, jsou vyznačeny čárkovaně. Jedná se především o plurálové varianty ve vztahu k singulárovým. Kromě toho jsme určitý druh podobnosti mezi illativem s koncovkou *-Vn* a *-seen* zachytili jako schéma ...VVn sdílené jimi oběma. Tak, jak předpovídá teoretický rámec, a jak jsme mohli pozorovat už u estonského illativu, vyšší schémata mohou být natolik obecná, že se nehodí k praktickým účelům. To platí ve finštině pro nejvyšší zobrazené schéma ...Vn, taková forma by kromě illativu a genitivu mohla patřit i mnoha jiným (formy s posesivní koncovkou 3. os. sg., formy tzv. pasiva aj.). Kromě toho můžeme u forem s posesivními sufixy pozorovat, že illativní formy jsou stále illativními i bez koncového *n*. Za nejlépe prakticky využitelná a také pravděpodobně kognitivně význačná by se dala považovat schémata zachycená ve středu pole, tj. ta tři pro singulár a tři pro plurál, která jsou tradičně rozlišována.

6.5 Historická motivace

V řadě případů bychom mohli spatřovat motivaci historickou: proč se koncovka *-hVn* vyskytuje po přízvuku, vznik koncovky *-Vn* z *-hVn*, tvar koncovky *-seen* motivovaný illativy *-(i)se*-kmenů. Na druhou stranu jsme nepoužili v argumentaci jen historicky předpokládané nebo doložené druhy rozšíření. Při používání historických motivací jako vysvětlení je třeba znát míru, abychom se nedopouštěli tzv. diachronistického klamu (*diachronistic fallacy*), tak jak o něm mluví Esa Itkonen (2005: 41). Itkonen dává jako příklad bludnosti tohoto přístupu tvrzení, že význam slova by měl být totožný s jeho etymologickým významem (a argumentuje také proti rozsáhlému užívání pojmu metafory, podle něj je třeba mít na paměti, že mrtvá metafora už není metaforou). Zdá se, že typickým příkladem diachronistického klamu v popisech finské morfologie je finské střídání stupňů a jeho podmíněnost otevřenými a uzavřenými slabikami. V případě illativních tvarů jako např. *kaiikkeen*, *jokeen* je pak potřeba mluvit o výjimce z pravidla (vysvětlení lze dále podepřít okolnostmi historického vývoje *kaiikkeen* < *kaiikkehen*, *jokeen* < *jokehen*), tj. bludnost tvrzení spočívá v tom, že stupeň, který nemá být silný, historicky takový být měl (v historické perspektivě pravidlo platí, současné tvary ho popírají). Při tomto postupu je upozaděn zájem o jinou možnou motivaci (v tomto případě to, že tvar kmene anticipuje koncovku a podílí se na vyjádření morfologického tvaru). Vysvětlení spočívající v podání příběhu vzniku může být do určité míry funkčním vysvětlením (nejen v jazyce), ve zmíněných příkladech však vede k úvaze bloudící v kruhu, že něco mělo být něčím, čím to už není.

Historickou motivaci jsme nebrali v úvahu např. u estonského tvaru illativu sg. *õnda* od zájmena *õni*: v gramatice je zmíněn jako výjimečný, protože *-da* je v něm historicky koncovkou partitivu. Na druhou stranu je tvar dobrým příkladem trochejského schématu a v tomto směru jej lze (při absenci obecných deklináčnických typů/vzorů u zájmen) považovat za motivovaný jinými illativy stejného schématu. Pozorované nebo předpokládané okolnosti historického vývoje nemusíme ani předem zatracovat jako zcela irelevantní: v některých případech jsme narazili na to, že předpokládaný vývoj by mohl např. ukazovat na směr rozšíření od jednoho členu kategorie k jinému. Šlo např. o možnou motivaci koncovky *-seen* illativními tvary jako *ihmise-en*, *sinise-en* nebo možnou motivaci estonských zkrácených tvarů *küsimusse*, *olulisse* buď ze strany geminačního illativu nebo sse-illativu (při historických rekonstrukcích se považuje za nutné zvolit jednu nebo druhou variantu, v našem rozboru lze uvažovat o motivaci z více směrů). Z výše podaných výkladů nicméně vyplývá, že nelze ztotožňovat vývoj illativních koncovek, tak jak ho podávají historické rekonstrukce, se stavbou kategorie, tak jak jsme navrhli se na ni dívat. Vysvětlení s pomocí historické rekonstrukce je jednou z existujících možností, jak se jazykovědně vypořádat s existencí alomorfů: poukážeme na jejich vznik, např. rozrůznění v závislosti na kontextu. Zde podaný popis počítá s možností, že se struktura kategorie proměňuje a že se např. mohou objevit kategorizující principy, které dříve pozorovatelné nebyly. Cílem popisu je postižení vztahů mezi jednotlivými členy, ne rekonstruování jejich předchůdců.

V případě forem estonského i finského illativu jsme se pokusili zjistit, zda by bylo možné popsat tyto formy jako přirozenou kategorii, tj. takovou, kde jsou pozorovatelné kategorizující vztahy založené na vnitřních podobnostech, v daném případě podobnostech fonologické formy. Na základě výše podaných rozborů lze tvrdit, že určité takové vztahy pozorovatelné jsou. Struktura popisované kategorie se v obou jazycích vyznačovala tím, že nelze stanovit rysy, které by byly společné všem členům. Obecně nelze formy illativu charakterizovat tak, že bychom je pomocí takových rysů odlišili od všech jiných (zejména jiných pádových) forem daného jazyka. Pro praktické využití (charakteristiku jednotlivých forem) se ukazují nejpoužitelnější podkategorie obvykle udávané v gramatikách (tj. tradiční vzory, tradičně rozeznávané koncovkové alomorfy). Tyto se vyznačují určitou mírou specifičnosti i schématickosti. Ve finštině např. abstrahujeme od toho, který konkrétní vokál bude koncovka mít, v estonštině např. u geminačního illativu od toho, který konsonant prochází geminací. Lze abstrahovat i od toho, zda se v souvislosti s použitím koncovky/vzoru vyžaduje určitá poloha hlavního nebo vedlejšího přízvuku apod. Tradičně vydělovaným vzorům se střední mírou abstraktnosti/specifičnosti lze také přisuzovat kognitivní význačnost. Přisouzení kognitivní význačnosti se zdá být poněkud spekulativní a sám pojem jako do jisté míry obtížně ukotvitelný, na druhou stranu se právě odlišeni význačnosti u schémat jeví jako potřebné. Kognitivní význačnost by měla souviset s mírou/frekvencí aktivace schémat, s jejich

využitím, se zkušeností s nimi. Přinejmenším v kontextu studia jazyka jako cizího pak právě tato tradiční schémata mají poměrně jednoznačný status, právě jejich prostřednictvím probíhá osvojení si illativních tvarů.

U estonského illativu jsme nicméně navrhli přehodnocení některých tradičně rozlišovaných podkategorií. Máme na mysli dělení na tzv. dlouhý a krátký illativ, které je, jak jsme se pokusili ukázat, závislé na některých zakořeněných lingvistických konceptech, a následkem kterého jsou pak některé formy považovány za problematické. Také označení bezkoncovkový illativ se zdá vypovídat spíše o zakořeněných lingvistických konceptech, méně pak o formě samotné.

Kategorie estonského a finského illativu se pak v našem popisu ukázaly mít poněkud jiné celkové uspořádání. V estonštině jsme našli některá velmi obecná schémata, která společně pokryjí většinu pole (např. trochejské schéma), vedle nich pak formy, které zůstanou mimo (např. hV-illativy). Ve finštině se zdají všechny formy být propojeny kaskádovým způsobem do jedné sítě, kde ty „sousední“ sdílí vždy nějakou vlastnost, žádná z těchto vlastností ale nezahrnuje větší část z celého prostoru.

Na základě podaného rozboru můžeme tvrdit, že obě kategorie nejsou pouze distribuční, tj. že se nejedná o souhrn forem, které by sdílely pouze vlastnosti týkající se distribuce (sdílely by pouze sémantický pól ILL). Jak bylo řečeno výše, lze předpokládat, že kategorie přirozené a distribuční nejsou jednoznačně oddělitelné, a že tedy v našem případě můžeme počítat s tím, že jednotlivé členy sdílí jak vlastnosti vnitřní (v případě fonologického pólu shodné fonologické rysy), tak i distribuční. Na okolnosti distribuce, naznačené v případě obou jazyků už výše, se zaměříme v následující kapitole.